

جوانی سروشت له غهزەلی (ئەز پیم نهما سهبرو قهرار)ی عهلی حهریری دا

پوخته

عهلی حهریری یه کیکه له شاعیره کلاسیکه رهسه نه دیاره کانی کورد. له گهڵ ئهوهی ئهدهبی عیرفان له ههموو لایهک دهووری ئهدهبهکهی داوه، له شیعرهکانیدا بابهتی عیشق و تایبهتمهندییهکانی به شیوهیهکی زۆر دیارو روون پهنگیان داوهتهوه، وهک ئهوهی ئهدهبهکهی شیوازیکی بێت بۆ شارهبابوون له جوانی سروشتی نیشتمان. که له رێگهی وینه و هیما و خهیاڵ له شیعرهکانیدا پێشاندرایه. ئهم توێژینهوهیه ههول ددهات تیشک بخاته سههر ئه شیعرهی؛ که تێیدا شاعیر له ههر دوو بواری مهعریفی و عیرفانی پهیوهست به یهکتر به شیوازی ریاایستی ئامازهی به جوانی سروشته دڵگر و دڵپینهکان دهکات. بۆ ئاشنابوون به جوانیه سروشتیانتهش له شیعری شاعیردا، میتۆدی شیکاری پهیرهو کراوه. ناوهڕۆکی ئهم توێژینهویه له دوو تهوهری سههرکی پیک هاتوه. له تهوهری یهکهما به شیوهی تیۆری باس له پێناسهی جوانی و سروشت له ههر دوو پرووی زمانهوانی و زاراوهیییدا و جوانی سروشت لای مڕۆف و سوودهکانی کراوه. له تهوهری دووهمیشدا به شیوازی پراکتیک باس له جوانی ههر دوو سروشتی گیاندار و بێگیان کراوه. له توێژینهوهکهدا ئهوه دهکرهوت که شاعیر به ئاوێتهی بیر عیرفانییهوه وهسفی سروشتی کردووه و به کاریگهیری سروشتی جوانی نیشتمان شیعرهکانی خوێشی ئاوێتهی جوانی سروشت کردووه. له گهڵ ئهوهشدا به زمانیکی رهوان ئهوه وهسفانهی کردوون که دواچار بوونهته بهشیک له جوانیهکانی دهقی شیعری.

وشه کللییهکان: غهزەل، شیعری کلاسیکی کوردی، عهلی حهریری، جوانی سروشت.

Ali Hariri'nin "Ez Pêm Nema Sebro Qarâr" Gazelinde Doğanın Güzelliği

Özet

Ali Hariri, Kürt klasik şiirinin tanınmış şairlerinden biridir. Eserlerinde tasavvufi edebiyat geniş bir yer tutmakla birlikte, şiirlerinde aşk teması ve ona özgü özellikleri de oldukça açık ve net bir şekilde işlenmiştir. Şair, bu yönüyle edebiyatını, ülkesinin doğal güzelliğini yüceltmeye yönelik bir tarz olarak geliştirmiş ve bunu şiirlerinde imge, sembol ve hayal yoluyla ifade etmiştir. Bu inceleme, şairin söz konusu gazelinde, bilgi ve tasavvufi boyutların iç içe geçtiği, kalpleri etkileyen ve duyguları coşturan doğal güzelliklere gerçekçi bir bakışla nasıl değindiğini aydınlatmayı hedeflemektedir. Şairin şiirindeki bu doğal güzelliklere aşına olmak için betimleyici bir yöntem izlenmiştir.

Araştırmamızın içeriği iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, teorik olarak, "güzellik" ve "doğa" kavramlarının hem dilsel hem de kavramsal açıdan tanımları yapılmış ve insan açısından doğa güzelliğinin yararları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise pratik olarak, hem canlı hem de cansız doğa güzelliklerine değinilmiştir. Araştırmada şu sonuca ulaşılmıştır ki şair, tasavvufi düşünceyi bir araç olarak kullanarak, ülkesinin doğal güzelliklerini yansıtmış ve şiirlerini

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 11 • Sayı/Issue: 21

Mohammed Sedeq Ahmad Naqabi

Mo.sedeeq73@gmail.com

Orcid: 0009-0001-4676-5848

Xwendekarê Master di zanistên isalmî de,
Wezareta Ewqaf, Iraq

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 10.05.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 13.06.2025

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.06.2025

DOI: 10.56491/buydd.1696928

bu güzellikleri yüceltme aracına dönüştürmüştür. Ayrıca, sade ve akıcı bir dille yaptığı bu betimlemeler, şiir metinlerindeki güzellik unsurlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazel, Kürt klasik şiiri, Ali Hariri, doğa güzelliği

The Beauty of Nature in Ali Hariri's Ghazal "Ez Pêm Nema Sebro Qarâr"

Abstract

Abstract Ali Hariri is considered one of the prominent classical poets of Kurdish literature. While mystical (Sufi) literature deeply informs all aspects of his literary work, his poems distinctly and vividly express themes of love and its particular qualities. His poetry serves as a medium for contemplating the natural beauty of the homeland, portrayed through imagery, symbolism, and imagination.

This study attempts to shed light on the kind of poetry in which the poet intertwines the realms of knowledge and mysticism, realistically reflecting the heartfelt and charming beauty of nature. To understand this natural beauty within the poet's work, an analytical method has been applied.

The content of this research is organized into two main sections. The first section, from a theoretical standpoint, discusses the concept of beauty and nature from both linguistic and stylistic perspectives, and explores the human connection with natural beauty and its benefits. The second section takes a practical approach, examining the beauty of both living and non-living elements of nature.

The study concludes that the poet, drawing from a mystical mindset, has portrayed nature in his poetry, using the enchanting beauty of the homeland as a powerful inspiration. Moreover, he has described this beauty in fluent language, which has become an integral part of the poetic expression.

Keywords: Ghazal, Classical Kurdish Poetry, Ali Hariri, Beauty of Nature.

پێشهکی

دیاره که مروڤ خۆی به شیکه له سروشت و خودا له سهر جوانترین شیوه دورستی کردووه، سروشتی وایه دلی بهو سروشته جۆراوجۆره ههمه پرهنکه خوش دهبی که دیسان خودا ههر بو خوشی ئهو هینایه تیه کایه وه. له بهر ئه وهی یه که مین سه رچاوه ی جوانیه، ههر له بهر ئه وه شه شاعیران له هۆنینه وهی شیعره کانیاندا وه ک یه کیک له سه رچاوه گرنگه کانی هۆنراوه کانیان، هانای بو ده بن، چونکه ههر گاف مروڤ به دیتنی پۆحی شاد ده بیته و ته نانه ته هه ندیک جار به بیستنی ناویشی غه م و ناخوشی له هزری ده باته وه و هیوا و ئومیدی زیاتری پێده به خشیته.

ئه م توێژینه وهیه که به ناوی (جوانی سروشت) — له غهزلی (ئهز پیم نهما سهبرو قهرا) ی عملی حهریری دا تیشک ده خاته سهر جوانی ئهو سروشتانه ی شاعیر دێر به دێری شیعره کانی ئه م شیعره ی پێ هۆنیه ته وه، گرینگی دیاریکردنی ئه م ناوونیشانه ش بو گرنگی زیندوو یه تی بابه ته که خۆی ده گه رپته وه، چونکه (ععلی حهریری) له لایه ک جوانی سروشت و دیمه نه دگیره کانی و جۆرو ره گهزه جیا جیا نایابه کانی ئاشکرا ده کات به خۆینه ری شیعره کانی، له لایه که ی تریش ئه وه ده خاته پروو چونکه سهر چاوه ی شیعیر و ئه ده به که ی هه لقولا و زاده ی ئهو زیهنه پاکه بووه که له حوجره خۆرسکه کانی کوردستانی گه و ره، له سه رده ستی زانا دلسۆزه پاکه کانی به ده ست هاتووه، هه میشه به شیک بووه له دین و ژین و سروشتی کۆمه لگاکه ی و له فه ره نگ و که لتوری به ده رنه بووه، له گه ل ئه وه ی شتیکی ئه وتو له باره ی جوانی سروشت له شیعری شاعیرانی کۆنی کورد به گشتی و شیعری (ععلی حهریری) نه نوسراوه، ئه گه ر نوسرابیته ی پهنکه به م ناو و نیشانه نه بویت، له کاتیکدا گرینگیان به بابه تی جوانی له م سه رده مه و له ئیستا زۆر زه روره و له ناو شیعری شاعیرانی کورد گه لیک زۆره، پێویستی به لیکۆلینه وه ی زیاتره.

گرفته کانی به رده م ئه م توێژینه وهیه که می سه رچاوه ی زانستی و ئه کادیمی بووه به زمانی کوردی که ئه م بابه ته ی کردیته لایه نی سه ره کی توێژینه وه و لیکۆلینه وه که ی، که ئه مه ش پهنکه ئه رکی به دوا داگه پرانی زانیاری زیاتری له مه ر بابه ته که ی له سه ر توێژه ر گرانتر کردبیت، به لام له گه ل ئه مه ش هه ول دراوه به شیوه یکی ورد هه ندیک زانیاری کو بکریته وه که په یوه ندی

پاستهوخویان به بابتهکهوه هه بیئت.

لهم توویننهوهیه دا میتوودی شیکاری به کاره پترواوه بو ئه و به بته شیعراهی شاعیر لهم شیعره ی (ئهز پیم نهما سهبرو قهرار) به شیوازی ریالیستی، هۆنیویه تهوه، تیتیدا باس له جوانی ئه و سروشتانه دهکات که کاریگهریی پاستهوخویان له سه رهستی مروف ههیه. بو ئه م مه بهسته ش توویننهوه که به شیویه کی گشتی به سه ره دوو تهوه ری سه ره کیدا دابه ش کراوه، که له تهوه ری یه که مدا باس له پیناسه ی چه مکی جوانی له پرووی زمانه وانی و زاراوویه کراوه و بیروبوچونی زانایانی سروشتی بیر جیاواز له مه ر سروشت و پیناسه کانیان بو سروشت خراوتته روو. له تهوه ری دووه میشتا باس له جوانی هه ره دوو سروشتی گیاندار و بیگیان و جولاو و نه جولاو و هه ندیک له جوهره کانیان کراوه.

۱. جوانی سروشت

۱.۱. پیناسه ی چه مکی جوانی

هه ره چهنده ره نگه ئیمه نه توانین به شیویه کی هه مه لایه نه پیناسه ی ئه م چه مکه بکه ین، به لام ئه گهر بگه ر پیننه وه بو فرهه نگه زمانه وانییه کانی کوردی و عه ره بی له پرووی زمانه وانی و زاراوویه ده بینین که به م شیویه ی خواره وه پیناسه کراوه.

۱.۱.۱. له پرووی زمانه وانییه وه

وشه ی جوانی له فرهه نگه زمانه وانییه کانی عه ره بی به م شیویه پیناسه کراوه: (ابن منظور) ده لئ: «(حوسن) واته جوان پیچه وانه ی ناشرینییه و پیک دژییه تی و سیفه ته بو هه رچی جوانه، به لام (جهمال) واته (جوانی) سه رچاوه ی جوانیه» (لسان العرب، ماده حسن) پتی وایه سه رچاوه ی ئه م به ها جوانیاسیه جوانیه. (ابن الفارس) له باره ی چه مکی جوانی گوته ویه تی «جوانی واته دژی ناشرینی» (ابن الفارس، ۱، ۴۸۱) هه ردوو واتایه که دیتنی هه ر شتیکه له و فهزایه ی مروف لی ئه ده ژیی، که جوان و خوازارو و بئ ئه زیه تده ره نه بیئت.

له فرهه نگه ی کوردیدا چه ند پیناسه یه ک بو ئه م وشه یه کراون، وه ک له فرهه نگه ی خالدا هاتوو: «جوانی، بوونی شت به جوان، جوانی به هره یه کی خوشه» (خال، ۱۲۳، ۲۰۰۵). جا هه ر شتی که له دهووری مروفه جوان بئ ده یگریته وه، له فرهه نگه ی هه نبانه بووینه دا هاتوو: «جوانی، خوشیکی، قه شه نگه» (هه ژار، ۱۳۷۴، ۴۱۴). هه ره وه ک وشه ی (جوان) هاتوو به مانای: «شوخ، سپه هی، ده لالی» دیاره ئه م سئ وشه یه له هه ره دوو زاراوویه کرمانجی سه روو و خوارون به لام هه مویان به مانای جوانین، هه ره وه ک هاتوو «جوان: شتی پیک و پیکی دلیگر» (سه رچاوه ی پیشو، ۴۱۴). له ئه نجامی مانای زمانه وانی جوانی له هه ردوو فرهه نگه ی عه ره بی و کوردی ئه وه به ده رده که وئ که جوانی به و شته ده گوته ی که پیچه وانه ی هه موو ناشرینییه که و دیمه ن و روخساریکی بیزارکه ره، دیتنی هه ر شتیکه که سه رنجی مروف بو لای خو ی راده کیشی و روخ ناسوده و ئارام ده کات، هه ره وه ک ده بینین له قورئان له باره ی دیتنی (جوانی) هه ندیک مالاتی سروشتی که وپرای هه بوونی سودی زووری به رهه میان هه لگری جوانیه کی دلخوشکه ریشن بو مروف وه ک خودا فره مان ده کات: {وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ} [النحل، ۶] واته «کاتیک که ئیواران ئه یانیه ئینه وه له چراگه بو (مراح) هه ویزی کوژ و که سه بینان ئه یانبه ن بو له وه ره به راستی جوانن که کابان هه لئه ستی ئه و ی شیر ی هه بی ئه ی دووشی و ورده ورده، ئه گه ریته وه، گاو ان بانگ ئه کات شوان ئه قولینی بو په ی چیل و نقه ی گامیش و باره بار ی مه رو بزن» دئ (مه لای گه وه، ۲۰۰۹، ۱۳۹) به واتای ئه وه ی له دیتنی ئه م دیمه نه سروشته چیژی تاییه تی هه یه بو ئیوه روحتان به دیتنیان ناسوده ده بیئت، وه ک ده بین خودا کاتی گه رانه وه ی مالاتی پیخشستوه له رویشتنی چونک سه ره له ئیواره مالاتی خاوه ن شیر که ده گه ریته وه گوانی پر ن له شیر زیاتر دلی خاوه نه کانیان و بیرفانه کان خوشده کات.

۱.۱.۲. له پرووی زاراووه

هه ره چهنده جوانی وشه یه کی زو ره به ناوبانگه به شیویه کی به رفراوان له ئیو خه لکدا له ناوچه جیا جیاکانی هه موو

دولیا له زور بوازی جودادا به کاردیت و ههر زانا و فیهله سووئیکی جوانناسیش به شیوه یک پیناسهی کردیت، بویه باسکردنی ههمووی رهنه کاریکی ئاسان نه بیت، به لام رای هه ندیک فیهله سووئی سروشتناسی جیهانی به نمونه باس ده کهین. (سوقرات) که یه کهم کهس بووه هه ولی پیناسه کردنی جوانی دا له رینگهی کومه لیک تاییه تمه ندی خوئییه وه، ده لئ «جوانی ئه و سازگارییه و پاکیه یه که له رۆخدا ئاسوده یی و ره زامه ندی دروست ده کات». دیاره ئه م بۆ چوونه ی (سوقرات) نزیکه له بۆچوونی فیهله سووئی گه وره (ئه فلاتون) که گوتوویه تی «جوانی ده رکه وتنی حه قیقه ته و جوانی راسته قینه ئه وه یه که له راستیه وه سه رچاوه ده گریت» و زوریک له ئایدیالیسته کان و شوینکه وتووانیشی وه ک ئه و بیریان کردوته وه (السید احمد، ۲۰۱۳، ۱۹). ئه م دوو پیناسه یه ئه وه به ده رده خه ن که جوان ههر ئه وه یه مروف پیی ئاسوده ده بیت.

ئه گه ر بچینه لای فیهله سووفانی عه ره ب له بارهی پیناسهی جوانی ده بینین (جاحیز) ده لئ «پیناسهی جوانی زور قورسه له بهر ئه وه ی بابه تی جوانی ناسکتر و وردتره له وه ی هه رکه سیک لی تیبتگات». که پییویه به ئاسانی ناتوانن باس له ههموو دیوه کانی جوانی بکه ن به پیناسه یه ک، هه رچی ئه بو حه ییانی ته وحیدی (۹۲۳ م، ۱۰۲۳م) - ده لئ: «جوانی ئه وه یه که رۆح بۆ خۆی راده کیشی تا ئه و ئاسته ی که له گه لی یه ک بگریته وه» به لام (غه زالی) «له گه ل ئه وه ی ئینکاری جوانی ده رکه یی نه کردوو، به لام ئه و جوانی بۆ دوو جووری دیار و په نهانی دابه ش کردوو پیی وایه جوانی ناوه کی (الباطنی) که نادیاره له راستیدا گه وره تره له جوانی وینه یی و روکه شی و زاهیری» (سه رچاوه ی پیشوو، ۲۰۱۳، ۲۱).

۲.۱. پیناسهی چه مکی سروشت

له بهر ئه وه ی ئه م تووینه وه یه له بارهی جوانی سروشته بۆ به رچا وروونی زیاتر پییسته پیناسه یی چه مکی سروشت بکه یین، له گه ل ئه وه ی رهنه گه ئیمه و به ئاسانی نه توانین پیناسه ی ته وای ئه م چه مکه بکه یین و له گشت مانایه کانی بکه یین، به لام ئه گه ر بچینه لای زانا و فیهله سووفه کانی ئه م بواره و پامانه کانیان بخه یینه روو، ده بینین له چه ند روویه که وه له سروشتیان روانیوه و هه ولیان داوه پیناسه ی بکه ن. له وانه:

۱.۲.۱. چه مکی سروشت له لای فیهله سووفه یونانییه کان

ئه وان له پیناسه ی ئه م چه مکه گوتوویانه «سروشت بریتییه له دولیا و گه ردوون و هه رچی بوونه وه ره به یاسا کانییه وه له ناویشیاندا مروف» (کر، ۱۹۵۹، ۸). هه ندیکتر له زانا یونانیه کان ده لین «گه ردوون و جیهان ههموو بوونه وه ریکی ماددی خویمان و یاسا کانیان ده گریته وه به مروفیشه وه» (سه رچاوه ی پیشوو، ۸) ههر وه ک گوتوویانه «سروشت ههموو بوونه وه ریکی ده گریته وه که جهسته ی هه بی و به پیی یاسا بروات له وانه مروفیش» (عبود، ۱۹۸۴) ئه م سۆ بۆچوونه ی سه ره وه ده رخه ری ئه وه ن که سروشت لای فیهله سووفه یونانییه کان ههموو بوونه وه ریکی ماددییه، جا ئه و بوونه وه ره گیانداربی یان بیگیان.

۱.۲.۲. چه مکی سروشت له لای زانایانی عه ره ب

زانا و نووسه رانی عه ره ب له کۆنه وه باسیان له سروشت کردوو، له و سۆنگه وه ئه ده بیاتی عه ره ب کاریگه رییه کی به رچاوی به سه ر ئه ده بیاتی کورد و جیهانی ئیسلامیه وه هه یه، بویه گرنگه بۆچوونی ئه وانیش به یینه وه. ئه وان له پیناسه ی سروشت گوتوویانه «ههر چه نده سروشت وشه یه که بۆ جوانیه کان به کاردیت، به لام له گه ل ئه وه شدا پیناسه ی تاییه تی خۆی هه یه؛ ئه ویش، بریتییه له ههر شتیک که خودا خه لقی کردیت له مروفه وه بگره تا ئاسمان، زهوی، چیا، گول، درخت، بالنده، میرووله، ئاژهل، ماسی، خشۆکه کان،.... هتد، و سروشت مانایه ک ده دات که هیچ سنوریکی نییه بۆ ئاشنا بوون له گه ردوون. بویه شه ده بینین هه میشه زانایان ههر یه کیکیان له رینگه ی پسپورییه که یانه وه هه ولی ئه و یان داوه شروقه ی یاسا و ئه نزیمه کانی بکه ن» (البسیونی، ۱۹۲۲، ۹۱) ههر وه ک زانایه کیتریان ده لئ «سروشت ئه و هیزه یه که له ناو ته کاندا وجودی هه یه، ههموو شتیک که هه بی به و هیزه ده گاته پله ی ته وای سروشتی خۆی» (صلیبا، ۱۹۷۹، ۱۳). له ئه نجامی پیناسه ی ئه م زانایانه بۆ سروشت، ئه وه به دیار ده که وئ ههموو مروفیک به هه بوونی له ئیو جوانی سروشت ده گاته ئاسوده ییه کی ده روونی و

ههست به خوشیی و ئارامیههک دهکات.

۳.۲.۱. جوانی سروشت لای مروؤف و سوودهکانی

هیچ مروؤفیک نییه ئارهزووی بۆ جوانی سروشت نهبن له بهر ئهوهی سهراچاوهی ئیلهام و تیرامانه و راستهوخۆ پهیوهسته به ئاسودهیی دهروونی مروؤفهوه، کاتیک مروؤف چاوی به جوانی سروشت دهکهوئیت ههماههنگیهک لهگهڵ گهردوون دهکات نارههتیهکانی ژیان لهبیر دهکات، و چهنده پانتایی جوانی سروشت زیاتریت، کاریگهریی له سهر باشیی دهروونی مروؤف زیاتر دهکات، بهو پێیهی بهشه ئهرئیههکهی میشکی مروؤف زیاتر دهکات بۆیه ههمیشه جوانی سروشت پهناگهیهکه بۆ ئهوه کهسانهی دهیانیهوئیت له جهنجالی ژیان پرزگاریان بیئت.

جوانی سروشت یهکێکه له گهورهترین نیعمهتهکانی خودای گهوره بهسهر مروؤف، چونکه وێرای ئهوهی سهراچاوهیهکی سهرهکی بووه بۆ هونهرمهندان و ئافرینهران له سهرانسههری جیهاندا، که پرێکی زۆر خهڵکیان له کاری هونهری و شیعری له سهرانسههری جیهاندا سهرقال کردووه، که له دهووری جوانی سروشت دهسورپهنهوه. له ههمان کات جوانی سروشت سهراچاوهیهکی بهراچاوی داهاتیش بووه بۆ زۆریک له ولاتان له سهرانسههری جیهاندا، که شوینه سروشتیهکانیان شوینیکی گهشتیارین، دهبنه سهراچاوهیهکی باش بۆ به بههیزکردن و بهرزکردنهوهی پێگهی ئابووریان.

کوردستانیش خودا پری کردووه له جوانی ئهم سروشته سهرنچراکیشه، که (عهلی حهریری) له شیعرهکهیدا یهکه یهکه ناو و جوۆر دیمهههکانی بۆ ریز کردوین. ئهگهر ئاورپیک له شهریعتی ئیسلام بدهینهوه و بجینه لای دهراو و سهراچاوهی ئایهت و فهرمودهکانی پیغههمبه(د.خ) پهنگه ئهوه کات گرنگی جوانی ئهم سروشتانهمان بۆ به دیار بکهوئیت که «حیکمهتی دروستکردنی دار و رووهک و میوه تهنها بهو سووده ژیا نییه ناسراوانه سنووردار نییه که بۆ خوراکی مروؤف و ئازهلن، یاخۆد دهماریک بن له پێگهیهوه ژینگه ههناسه دهکات، بهلکو خودا له قورئاندا ئاماژهی به ئهرکیکی دیکه کردووه که دار و باخهکان له ژیان و وێزدانی مروؤفدا ئهنجانی دهدهن، ئهویش ئهوه شادی و چالاکی و زیندوو بهتیه که له دلی مروؤف دروست دهکهن» (ئهسهراجانی، ۲۰۰۹، ۶۲۲) خودا فرمان دهکات: {أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَبَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ } [النمل، ۶۱] واته «ههر ئهوه خودایهی ئهرز و ئاسمانهکانی دروست کردووه ئاوی له ئاسمان بۆ نهفعی ئیوه باراندووه، که زۆر بهخیر و بهرهههته و ئهوهی به باران شین دهبی زۆر جوانتر و پهونهقدارتره لهوانهی به دهست ئاو دهدرین، سبحان الله هاوینان له چنارۆک تهماشای ئهکهین باغهکانی دیم گهلی سهوزو جوانترن له باغهکانی بهراو ههتا میوهی دیمی گهلی به پهونهقتره له ئاوی بئ ئهوهی هێچ دهستی ئیوه له شینبوونیان ههبن خودا بۆ ئیوهی رواندوون، ئایا جگه لهو خودایه که ئهم باخچه پر له جوانییانهی بۆ ئیوه داهیناوه هێچ خودایهکی تر ههیه حاشا کهسی تر نییه بهلام عقل و عیلمی بهشهریش دهخهکی له تهربییه و تهزیم ههیه ههر چهنده ههمیشه موشریکهکان له حهق لانهدهن» (مهلاهی گهوره ۲۰۰۹، ۹۱) ئهم جوۆر جوانیه سروشتیه خوداییه که «سروشت له ههموو پێکهاتهکانیدا جیا دهکاتهوه، هێچ نییه جگه له جیه جیکردنی یاسایهکی گشتی که خودای گهوره له ههموو لایهههکانی گهردووندا دایه زراندهوه» (ئهسهراجانی، ۲۰۰۹، ۶۲۲) بۆیه دهبینین پیغههمبهری خوداش (د.خ) یارانی و باوهرداران هاندهدات بۆ ئهوهی گرنگی به جوانی بدهن و پارێزگاریی لێیکه ههمیشه دهیفهرموو: (ان الله جمیل یحب الجمال) واته خودا جوانه و جوانی خوڤدهوئیت. (مسلم، کتاب الایمان، ۹۱، مسند احمد، ۳۷۸۹)، تهناهت بۆ مانهوهی جوانی سروشت و سوودهکانی بۆ مروؤف پیغههمبه(د.خ) دهفرموئ (ئهگهر قیامهت هات و یهکیک له ئیوه نهامیکی به دهستهوه بوو، و توانای چاندنی ههبوو پێش ئهوهی قیامهت بیئت، ئهوا با بیچینن) (بخاری له ئهدهبی مفرد، ۲۷۹، احمد، ۱۲۹۸).

۴.۲.۱. جوانی سروشت له شیعری کوردیدا:

ئهگهر بهوردی بروانینه میژووی ئهدهبی کوردی و شیعری شاعیران بخوینینهوه؛ هێچ شاعیریک نابینن، که سروشت له شیعرهکانیدا رهنگی نهدابیتهوه و بهشیک له شیعر و ئهدهبهکهی تهرخان نهکردبئ بۆ ویناکردنی جوانی سروشتی کوردستان.

به تایبه تیش شاعیرانی کورد له ده قهرگه لی وه ها بوونه که جوانی ئه و سروشته پهن گدانه وهی به سهر بیرکردنه وه و به رههم و شیعه کانی شاعیران هه بووه. له و نمونانه بش زۆرن، به لام له بهر ئه وهی هه موو ئه و نمونانه له پرووی میژووویه وه ده که ونه دوا ی عهلی ههریری، بویه به پیویست نه زانرا باسیان بکهین.

«بی گومان سروشت چرای روناکی دلی شاعیره و سهراچه ی ئیلهام و بزۆنه ری هه ستو نهستی سۆزیه تی و هه میسه سروشت پهروه ری لی به دی ده کرێ به هوێ پهنگینی و پاراوه یی دیمه نه کانی کوردستان، له گه ل ئه وهی شاعیرانی سروشت پهروه ریش یه کسان نین له جوړو قوولێ و گهرمی ههستی سروشت پهروه ری دا، له بهر ئه وهی ئه و ههسته چهند شیوه یک ده گرێته وه» (قه ره داغی، ۱۹۸۷، ۳) ههر بویه له بهرام بهر جوانی سروشت ده بینین (عهلی ههریری) یش وه ک مروقیکی ههست زیندوو، له پال دیوه مه عریفی و عیرفانییه که ی ئه وهنده گریدراو و وابهسته ی ولات و خا که که ی و عاشقی جوانی سروشته که ی بووه، وه ک ئه وهی ویستبیتی چهن دین جوړ له سروشت و دیمه نه هه ره جوانه کانی دیار و ئارام به خشی ولاتی خو ی له ریگای شیعه کانییه وه، به تایبهت له م شیعه ری دا که به (ئه زپییم نهما سهبرو قهرار) ده ست پی ده کات و لایه نی سه ره کی ئه م توژی نه وه یه گوزارشتیان لییکات.

دیاره هه میسه جوانی سروشت ریگایه کی دیار و گرنگی له بهرده م شاعیرانی کورد والا کردوو به دربرینی ههست و بۆ چوونه کانیان، له ناویشیاندا (عهلی ههریری) که له گه ل جوانی سروشتی کوردستان خوشه ویستی و ئاشنایه تی باشی هه بووه.

۲. جوانی سروشت له شیعه ری عهلی ههریری دا:

۱. ۲. سروشتی گیاندار:

له گه ل ئه وهی (عهلی ههریری) پسپۆری سروشت نه بووه و ته نها شاعیری جوانی و سروشت نییه، ئه گه ر چی جوانی سروشت و عیشقی مه جازیش یه که م ده لاقه ی بینین و ناسینی ئه و شیعه رانه ی بن که له و باره وه دایناون، به لام لایه نی سه ره کیی ئه ده ب و شیعه پر سۆزه کانی لایه نه عیرفانییه که یه تی، سۆز و ئه وینی ئه م عیرفانه وایکردوو وه ک شاره زایه ک، له گه ل هه رچی سروشتی جوان و غه مره وینه له ناو کو مه لگه ی کوردی به گشتی و ناوچه که ی ئه و ناسراو و ناودارن ئاوێته بی، که به گشتی ناوی ئه م سروشته شی ئه ری نییه و هه موو بینه ری ک به دیتنی و بیسه ری ک به بیستنی خوشیه ک له دلیدا پهیدا ده بی، و بۆ ماوه یه ک غه م و غوربهت له لای بار ده کات، ئینجا ئه و سروشته گیاندار بن یاخود بیگیان، ئیمه لی ره دا ته نها ئامازه بۆ ئه و سروشته گیاندارانه ده که یین که شاعیر له م شیعه ری دا ناوی هی ناون و ده لی:

ئه ز پییم نهما سهبرو قهرار دیسان ل ده ستا فیرقه تی

لو مه م مه که ن ئه غیارو یار سوتام به نالا غوربه تی

سو تام له ده ردی دوو ری له سه ره تا وی خو ری

قه د سوسنا بن که وی له بیر ناچی یه ک ساعه تی

یه ک ساعه تم ناچی له بیر هانام وه بهر شاه ی که بیر

ده شو به تا به درا مونیر خو ری له باغ ی جه نه تی

ئه و خو ری هه م جه نه تی یه چاو مامزه گه رده ن سییه

به ژنی ریحانا میریه مسک و بخوړ له نه که هه تی (ههریری، ۲۰۲۰، ۹۵)

۱. ۱. ۲. جوړه کانی سروشتی گیاندار له م ده قه شیعه ری عهلی ههریری دا:

دیاره له م شیعه ری (عهلی ههریری) ناوی چهن دین جوړ و په گه زی جیای سروشت هاتوو، که ئه مه وی پرای شاره زایی

شاعیر بهم جوړه سروستانه، جوړیکیشه له هونهری ویناکردن و ناساندنی دیمه نه جوانه کانی سروشته جولاو و نه جولاوه گیاندار و بیگیانه کان، به شهیدا و عاشقانی شیعی کوردی که جوانی سروشتی کوردستان چوون له ناخی شاعیردا پهنگی خواردو ته وه و جوانی لپی دهباریت بو نمونه کاتیک دهلی:

ئهو خوړیه م جهننه تی یه

چاو مامزه گهردهن سییه

(مامز) سروشتیکی جولوی گیانداره و ههمیشه وهک سهراچاوهیه که له لای شاعیران له کوڼ و ئیستادا به کارهاتووه چونکه زور ناسک و خاوهن توانایه کی زوره له پاکرندا، چاوی گه وره و جوان پر له ئه بریقه یه، ههمیشه له گهردهنی چیا بلنده کاندایه و له چیا سه رکه شه کانی کوردستانیش بوونی هه یه و له لای خه لک خوشه ویسته و جپی سه رنجه، بویه شاعیر دواي ئه وهی وه سفیکی گشتی مه عشووقه ی ده کات دپته سه ر باسی جوانی چهند جوانیه کی تاییه ت که ئه م جوړه له جوانی ته نیا له م سروشته نایابانه دا هه ن که ناویان ده بات له ناویشیاندا (مامز) جوانی چاوی یاره که ی ده چوینن به چاوی ئه و سروشته جولاوه گیانداره که مامزه.

(سی) ئینجا ههر له م بهیته شیعه ریدا که تپیدا باسی جوانی سروشتی (مامز) ده کات باس له جوانی سروشتی (سی) ده کات که جوړه بالنده یکی زور جوانی بالداری گهردهن راست و بلندی خاوهن توکیکی نه رمی شیوه ناویشمی نایابه و له رویشتن و فریندا شایی به خو و له سه رخویه، له کوردستان و ئه و ده قهره ی شاعیر تپیدا ژیاوه ناسراو خوازاو بووه له سالیکندا دوو جار به دیارده که وی له گه شتی کویتستان و گهرمین له گهل بالنده ی قولنگ. له کورده واری له هه ندیک ده قهر ههر به قاز ناوی ده بن ده لپن (قازو قولنگ) له لای خه لک خوشه ویستن «قولنگ بالنده یه کی قاچ و مل دریژه له شینه شاهو ده چی» (خال، ۲۰۰۵، ۳۸۳).

(عهلی ههریری) جوانی گهردهنی راست و بلند و روشتنی به نازو پر له نه رم و نیانی یار و مه عشووقه که ی ده چوینن به جوانی گهردهنی ئه و بالنده یه، که ناوی (سی) یه بویه ده لی:

ئهو خوړیه م جهننه ت، یه

چاو (مامزه) گهردهن (سییه) (ههمان سه ر چاوه ی پیشوو).

۲.۲. جوانی سروشتی بیگیان

۲.۲.۱. جوړه کانی سروشتی بیگیان

سروشتی بیگیان له شیعی (عهلی ههریری) به شیوه یکی بهرچاو و به دیار ده که ویت، به تاییه ت له م شیعه ری شاعیر که ههر له سه ره تایه کهیدا به ناوی سروشت به گشتی له گیاندار و بیگیان ده ست پیده کات و، سروشتی بیگیان به چه دند جوړ و په گه زی جودا به شیکی سه ره کی ئه م شیعه پر له عیشق و سوزه گهرمه یه ی پیک دینن و به م شیوه یه ی خواره وه ناویان ده بات و ده لی.

قه د سوسنا بن که ویی (۱)

له بیر ناچی یه ک ساعه تی

به ژنی ریحانا میریه

مسک و بخور له نه کهه تی

نه کهه ت گول له گولشه نه

۱ () ههرچهنده ئه م دپه شیعه له دیوانی (عهلی ههریری) له ئاماده کردنی (رزگار جهباری) به (قه د سوسنا بن گوری) ئه هاتووه به لام درسته که ی (قه د سوسنا بن که ویی) یه، وهک له کتیبی (بنه مالانی به ناویانگی رواندوز) ی ماموستا مه لا مه مدوح مزوریش واهاتووه.

نیشانین خالاً گەردەنن

دوو زولفیڤین شوخ شوبها خەنن

لەرزین و هاتنه سورپەتن

لەرزین له سەر کۆلمەه دەشوخ

باغه لەناو نارنج و خووخ

من دی دوو سیو سەد خال لپووخ

عەجەب مابۆم ل حیکمەتن (حەریری، ۲۰۲۰، ۹۶).

جوانی سروشتی گیایی

چەندین جوور لە سروشتی گۆلی گیایی جوان و رەنگاوپرەنگ لە بۆندار و بۆن هەن، کە هەریەکەیان جوانییەکی تایبەتی خۆی هەیە، هەموو مروفتیک بە بینینیان دلخۆش گۆشاد دەپیت. (عەلی حەریری) لەم شیعەریدا ناوی هێناو و پێی وایە دەردی دووری ئەم لە مەعشووq؛ تەنها بە ناوھێنانی یەکە یەکەیان ئاو دەخواتەو و ئۆقرە دەگریت. تەنانەت حەریری پەیوەندی گۆل و جەستە یار نیشان دەدات و جوانی بەهەشت لە پێی گۆلەو تیکەلی جوانی یار دەکات، بەوێ (ژایانی خووشی لە بەهەشت دایە، بەهەشتیش لەو پەیکەرەدا هەستی پێدەکرێ، هەر ئەندامێکی بەدیمەن گۆلیکە، بە ناوھەرپۆکیش بۆنی گۆلەکە، دیارە نەمریشە، چونکە کە دیمەن ون دەبێ بۆن هەر دەمیتێ). (خەزەندەر، ۲۰۰۲: ۱۶۰) بۆیە ناوی ئەم چەند جوورە سروشتە جوانانە خوارەو هێناو:

(سوسن) سوسن سروشتی گیایی خاوەن گۆلیکی جوانە، شاعیر باسی جوانی ئەم سروشتە بێگیانە دەکات بە زمانیکی زۆر ناسک کە کەموینە و دلگەرە لای مروفت بە گشتی لە ناو کوردەواری، کە گۆلی (سوسن) و « گۆلیکی بۆنداری سوور و زەردە لە بەر دلی (عەلی حەریری) زۆر غەریب و فەرە» (دۆسکی، ۲۰۲۰، ۵۱) بۆیە بالای مەعشووqە کە پێی دەچووین و دەلی:

(رەیحان) جوورە سروشتی گیایی جوان و ناسکی بۆندارە « گیایەکی گەلا پانی بونخۆشە» (خال، ۲۰۰۵، ۲۲۹) لەبەر گرنگی و بۆنەکە خۆدا لە قورئان ناوی بردوووە وەسفی کردوووە {.... وَالرَّيْحَانُ} [الرحمن ۱۲] تەنانەت پێغەمبەر (د. خ) لە بارە ی رەیحان گوتووێت (ئەگەر کەسیک رەیحانی بۆ هێنای لێی وەرگەر و مەیگێرەووە چونکە هەلگرتنی سووqە و بۆن خۆشە) (مسلم، ۲۲۵۳، بخاری، ۶۳۹۲) (عەلی حەریری) بەژن و بالای جوانی رێک و بۆن خووشی یارەکە پێدەچووین لە جوانی و بونخۆشیدا.

جوانی سروشتی داری میوه

دوای ئەوێ عەلی حەریری لە چەند بەیتەکی شیعەرە کەیدا باس لە جوانی چەند سروشتی گیایی کرد، لە چەند بەیتیکی تریدا دیت باس لە جوانی چەند سروشتی درەختە بەردارە میوهییە دیارەکان دەکات و بەشیکی بەیتەکانی پێی پازاندۆتەو. دیارە سروشتی درختی بەردار زۆرە بەلام (عەلی حەریری) تەنها ناوی چەند جوورەکی ناسراو و نایاب دەبات، کە هەم بەروبوومەکیان هەم تام و بۆنەکیان زۆر تایبەتە، هەموو مروفتیک ئارەزووی بۆ هەیە و لە لای نایابە. لەوانە بۆ ھوونە.

(نارنج) سروشتی درختی میوهییە وەک ناوی درەختەکیە ناوی میوه کەشیەتی. میوهیەکی بەناو و بانگە ھاووشیوێ پرتەقالە بۆن و تامیکی تایبەتی هەیە. (عەلی حەریری) لەبەر جوانی و گرنگی ناوی ئەم سروشتە جوانە ی بردوووە مەعشووqە کە پێی چواندوووە.

(خووخ) بەهەمان شێو سروشتی درختی میوهییە، ئەم سروشتە جوانەش کە هەم ناوی درەختەکیە و هەم ناوی میوهکە، خاوەن جوانی و بۆنەکی زۆر تایبەتیشە بۆیە شاعیر لە شیعەرەکی ناوی هێناو مەعشووqە کە ی وێچواندوووە. (سیو) جووریکی ترە لە سروشتی درختە میوهییەکان، ئەویش وەک چۆن ناو بۆ ئەو درختە میوهییە ناو بۆ میوهکەشی،

و چەندین جوړی که ههم له تام ههم له پهنګ جیاوازن، بهلام ههمو جوړیکی چوون تام و چیژهکهی خوش و نایابه رهنګ و پونهکهشی تایهته، و دهستیکی بهر گرتنی ههر یهک لهم درهخته میوهبیانه به گولیکی سپی جوان و سهرنج پاکیش دهپازیتهوه، بویه شاعیر ناوی دهبات و دهلی:

لهرزین له سهر کولمهی دهشووخ

باغه لهناو نارنج و خووخ

من دی دوو سیو سه د خال ل پووخ

عهجهب مابووم ل حکمهتی (هریری، ۲۰۲۰، ۹۶)

عەلی هریری پاش ئهوهی باسی له جوانی چەندین جوړی سروشتی گیایی و درهختی میوهیی کرد، بهردهوام دهییت له وینا کردنی جوانی سروشتی بیگیان، بهلام ئهمجارهیان باس له جوانی سروشتیکی جیاواوتر لهم دوو جوړهیی که له ناو دپرهکانی ئهم شیعرهیی یهکه ناوی بردن دهکات، ئهویش ئهو سروشته جوانیه، که خووی له جولە سینهمایهکهی زولفی یار دهبینیتهوه، که لهگهل لهرزین و جولانی زولفهکانی یار جوانی کولمهکانی بهدیار دهکهوی له جوانی سروشتی ئهم سیوهیه دهچی که لهناو (نارنج) و (خووخ) دایه که جوانیهکهی تایهتیره. وهک له نمونهی سهرهوهدا نیشان درا.

ئینجا کاتیک جوانیی مهشووقهکهی له ههمو گوشه نیگایهکهوه وینا دهکات، له ههر چی سروشتی جوانه دپت باس له نرخ و قیمتهکهی دهکات لهو سروشته جوانانهی گرانبههان له سککه و بوون و عهتری ناودار و هیورکه، وهک دهلی:

قیمهتی دوو گهوههره

سهرتاپا بالای جهوههره

خالی له خالان بهدهره

بهلقیس ولهیلی (۲) شوبهتهتی (سهرچاوهی پیشتر).

لهم دپره شیعرهیدا له دپری یهکهم و دووهم وینای جوانی سروشتی (دور) و (گهوههر) دهکات، که ئهو پپی وایه قیمهتی مهشووقهکهی ئهوهنده گرانه کهس ناتوانی بیپزیری له بهر ئهوهی به ههمو جوړه دراویک ناکردی، مهگهر دوو گهوههری، که دوو مهعدن و رهسیدی زیده جوان و نایابن. بویه زوریش گرانبههان، ههر لهبهر ئهوه خودا کاتیک باسی جوانی نوری خووی دهکات فهران دهکات: { كَانَهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ } [النور، ۳۵]. پیغمبهیری خوداش موحهمه (د. خ) له وهسفی جوانی سروشتی ئاوی کهوسهر که لهناو ئهو بههشتهی خوا بو باوهپرداره خاوهن کردهوه باشهکانی ئاماده کردووه دهفهرمویت: «الکوثر نهر في الجنة، حافتاة: الذهب، ومجراه على الدور والياقوت» (ترمزی، ۳۳۶۱، ئیین ماجه ۵۲۵۵). واته کهوسهر ئهو رووباره ئاوهیه له بههشت، که لیوارهکانی ههموی زیپه و به سهر دور و یاقوت دا دهپروت.

۲.۲.۲. جوانی سروشتی (بیگیان) ی چهسپاو

له کووتا دپری ئهم بهیته شیعرهشیدا دهلی جوانی وهک و مهشووقهکهی من وینیه نه له ئاسمان نه له سهر زهمین. (عەلی هریری) دواي ئهوهی لهم شیعرهیدا باسی له جوانی چەندین جوړ له سروشتی گیاندار و بیگیانی کرد و مهشووقهکهی پییان چواند، بهلام هیشتا له باسی جوانیی تیرنابییت، دپت باس له جوړیکی تر له سروشتی جوانیی بیگیان دهکات که سروشتی چهسپاوه، له چەند دپریکی ئهم شیعرهیدا وهک شارهزایهک بهم بهشهی سروشت، ناویان دهبات، دهیهوئی له رپی ناوهینانی ئهم سروشته پر له جوانییانه ساپیژی دهردی دوری له مهشووقهکهی خووی بکات و پوخی به ناو هینانیان ئاسوده بکات بویه دهلی:

له شوبههتی هیچ کهس نینه

له ئە فەلاک و لەزه مینه (حەریری، ۲۰۲۰، ۹۶).

جوانی سروشتی (ئەفەلاک) که به کۆی ئاسمانهکان واتە هفت تەبەقە ی ئاسمان دەگوتری. خودا له قورئاندا فەرمان دەکات {.... سَبَّحَ سَمَواتٍ طَباقًا} [ملک ۳] شاعیر ناوی بردوون باس له جوانی سروشتی (ئاسمان) که سروشتی چه سپاوه (هەمیشە وەک باکگراونیک بووه پۆژ و ئەستێره و مانگ و پۆژی تێدا دەرکەوتوو هەوری تێدا کەوتۆتە جوولە، لەگەڵ زەوی و دەریا خۆیان لیک داوه ئاسۆیان دورست کردوو) (سەلام، ۱۹۹۶، ۵۸) هەمیشە پێرە له دیمەنی زۆر جوان و سەرنجراکێش. له بەیتێکی بێشتری ئەم شیعەریدا باسی له دیارترین جوۆی سروشته جوانهکانی کرد، که مانگە و بە (بەدر) ناوی برد و گوتی (دە شوبههتا بەدرا موویر، جوۆی لەباغی جەنەتی) (حەریری، ۲۰۲۰، ۹۶) دیارە (بەدر) سروشتیکی جوانی ئاسمانییه مەبەستی له (مانگ) له «مانگ پاشکۆی زەوییه و له ئامیزی ئاسمان خۆی دەنوینیت بینینی له شەودا ئاسودەیی و ئارامی به دڵ و دەروون دەبەخشیت» (گەردی ۲۰۲۴، ۲۶۵) (عەلی حەریری) جوانی دێم و روخساری یاری خۆی به مانگەشەوی چوارده چواندوو، بهو مانایە مانگی چوارده شەوی که پێی دەگوتری (بەدر) چۆن رووناکی له رووخساری جوانه و دەدرەوشیتەوه، یاری ئەمیش بەم شێوەیە رووی گەشە له جوانی و روخوشیدا هەمیشە شەوقەکی پرشنگ ئەداتەوه. پێی وایە هەرچەند که ئاسمانهکان پێر له سروشتی جوانی سەرنجراکێشی وەک مانگ.

جوانی سروشتی (زەمین) که سەرچاوهی گشت سروشته له گیاندار و بێگیان جولاو نه جولاو وەک له سەرەتای ئەم تەوهره باسمان کردن، که دیمەنی هەندیکیشیان له هەندیکتر سەرنج راکیشت تر و چێژ بەخستە، بەلام (عەلی حەریری) پێی وایە که هیشتا جوانی وەک یاری ئەم له ناو ئاسمانهکان که شوینی هەرچی جوانی سروشتی چه سپاون، و لەو زەمینە ی که سەرچاوهی گشت سروشته جوانهکانە دا نییه بۆیه دەلی:

له شوبههتی هیچ کهس نینه

له ئە فەلاک و لەزه مینا (حەریری، ۲۰۲۰، ۹۶).

مەگەر جوانی وەک یاری ئەم تەنها له ناو جوۆیهکانی جوانی ناو ئەو سروشته بۆینەیهی که خودا پازاندۆتیەوه بۆ ئەو مەرووفە باوه پارانە ی که خاوهن کردەوهی باشن و، باشتترین سوودیان بۆ مەرووف هەیه، که بەهەشته و تەنها ئەوئ شوینی ئاسودەبوون و هەسانەوهی یەک جارەکییه. بۆیه دەلی:

ئایلا مەگەر جوۆو عینا

ژ باغی ساغی و راحەتی (عەلی حەریری، ۲۰۲۰، ۹۷)

دیارە ئەم بۆچوونەشی له مانای ئەم ئایەتە قورئانییه وەرگرتوو که خودا فەرمان دەکات: { يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ } [التوبة: ۲۱]

له کۆتاییدا وێرای بوونی ئەم هەموو سروشته جوانه فرەپەنگە نایابە دڵگەر و ئارامبەخشە، وەک ئەوهی شاعیر بلی پۆچی ئەو تەنها به گەشتنی مەعشوقەکی ئاسودە دەبی و ئوقره دەگری، بۆیه پێی وایە دەبی واز بێنی له وێناکردن و پێژکردنی جوانی سروشت. بۆیه له کۆتایی بەیتەکانی ئەم شیعەریدا (عەلی حەریری) دەلی:

(عەلی) ا بەسکه تو گووتنی

گەر عاشقی مەیلی مەنی

چ تار تره لمرنی

فرقەت لپاشی پۆنیەتی (سەرچاوهی پیشوو، ۲۰۲۰، ۹۷)

ئەم پێی وایە ئەگەرچی چێژی مردن له هەموو شتێک تال و ناخۆشترە بەلام مادام ئەنجام لیکای یاری تێدایە هەر له لای

ئهم خۆشه و باکی پێی نییه، ئهوهش دهخاته پوو که وێرای گوزارشتکردنی به زوبانی شیرینی ناوچهی دهقهري ههریر و باتاس که» لههجهیا عهلی ههریری وهکی ژ ههندهک جهین شیعرای وی ئاشکرا دبیت سهر ب لههجا عهشیرهتا سورچیان فه دجیت کو ئهزمانی وان د بنیادا کرمانجیه ههندهک په یقین سۆرانی ژى دناقدا ههنه» (دۆسکی، ۱۱، ۲۰۲۰) شاعیر له بهر ئاشنایهتی به چهندین شیوهزاری زمانی کوردی و ئاشنا کردنی زیاتری خوینهر به زاراوه، له خۆشهویستی خهڵک و دهقهره که له شیعره کهیدا ههندیک وشه ی ئهم ناوچهیهی به کارهیناوه. وهک دهلی چ (تار) تره ل مرنی. دیاره جگه لهم دهقهره، کرمانجی ژووورو و ژیری له جیاتی وشه ی (راء) (لام) به کاردههێترێ دهگوتریت (تال) له جیاتی سیسن؛ سوسنی به کارهینا، که له ههندیک شیوهزاری کرمانجی به (سوسن) دهلین (سیسن) ههر وهک له سه رهتای شیعره کهدا گوتی (قهه سوسنا بن کهوی) وشه ی (کهوی) به کار هینا له جیاتی (کهفی). یان وشه ی (له) به کار هیناوه که سورچی زیاتر به کاری دینن. توێژه پێی وایه ئهم جوداییه له به کارهینانی شیوهزار جگه لهوهی گوزارشت له شارهزایی و ئاشنایهتی شاعیر به زمانی کوردی دهکات، تام و چێژیکی زیاتریشی به خشیوهته شیعر و ئهدهبهکهی عهلی ههریری.

ئه نجام:

(عهلی ههریری) چونکه له باوهشی سروشتی جوانی کوردستان ژیاوه، بۆیه کردوونیهتی به بناغه ی شیعره کانی، ههر له بهر ئهمهش به بهیته شیعریکی ئهم شیعره ی (ئه زپیم نهما سهبرو قهرار) دهست پێدهکات دهبندری، که ناوی جوړه سروشتیکی دلگری تیدا نههاتبی له سروشتی جوانی گیاندار و بیگیان، و جولاو و چه سپاو.

ئه و خۆشهویستی شاعیر بۆ مه عشووقه که ی ههیوو له بهر دووری لێ نهیتوانیوه پێی بگات له پێگای ناساندن و ناووهینانی ئهم سروشته جوانانه وه له ناو و شیعره کانییدا ههم سۆزی دهبرپۆوه ههم کۆلی دلی خو ی پێ دامرکاندوووه.

عهلی ههریری جگه لهوهی که ئهم شیعره ی له سه ر رییازی شیعره ی کلاسیکی کوردیه و پریهتی له عیرفان، به زمانیکی پاراوی کوردی ساده و دیار ناوی یه که یه که ی سروشته جوانه کانی کوردستانی ریزکردوو و به عاشقانی شیعره ی کوردی ئاشنای کردوون، که دواجار بۆته بنه مایه کی جوانی شیعریه تی شیعره ی شاعیر و له و رپیه وه خزمه تی به پیکهاته ی دهقه که کردوو و له لایه کی تریشه وه به و ئاوێته کردنانه مۆزیکیکی دیکه ی داوه ته شیعره ی کلاسیکی کوردی.

الملخص

علي الحريري هو واحد من الشعراء الكلاسيك البارزين الأصلاء، مع أن أدب العرفان محاط من جميع الجوانب بأدبه لينعكس موضوع العشق وخصوصياته بصورة جلية واضحة، وكأن أدبه شكل من أشكال التعرف على جمال طبيعة كوردستان، بما عرضت من خلال الصور والرموز والخيال ضمن أشعاره، إن هذا البحث يحاول تسليط الضوء على الشعر الذي أدمج من خلاله جانبي المعرفي والعرفاني، ليعرض بشكل واقعي غير منفصم، هذا الجمال المتنوع الأخاذ وللتعرف على هذه الجماليات للطبيعة في شعر الشاعر. فقد استخدمنا طريقة التحليلين وأن محتوى هذا البحث مكون من محورين رئيسيين، في المحور الأول بحث نظريا التعريف بالجمال و الطبيعة من حيث اللغة والاصطلاح، وجمال الطبيعة لدى الانسان وفوائدها، وفي المحور الثاني بحث عمليا عن جمال الطبيعة الأحياء وغير الأحياء، وينهى البحث بتقديم اهم النتائج وقائمة المصادر والمراجع.

الكلمات المفتاحية غزل، الشعر الكلاسيكي الكوردي، علي الحريري، جمال الطبيعة.

سهراوه كان:

القرآن الكريم

به زمانی کوردی

جهباری، پرگار (۲۰۲۰) دیوانی عهلی حهریری، تاران.
خال، شیخ محمد (۲۰۰۵) فهرهنگ، دهزگای ئاراس، ههولیر.
خهزنه دار، دکتۆر مارف (۲۰۰۲)، میژووی ئهدهبی کوردی، بهرگی دووهم. ئاراس، ههولیر.
دوسکی، تحسین ابراهیم، (۲۰۲۰) شهرجا بهرمایا دیوانا عهلییی حهریری، دهوک.
سلام، کوستان جمال، (۱۹۹۶) سروشت له شیعر نوئی کوردیدا، نامه ی ماستهر له ئهدهبی کوردی، زانکۆی سهلاحه دین، ههولیر.

قهزدهاغی، علی شیخ عمر، (۱۹۷۸) مهولهوی و سروشت، مجمع العلمي الکردي، بغداد.
گهردی، د. ژوان عبدالسلام عزیز (۲۰۲۴). وهسفی سروشت له شیعره کوردیه کانی سافی هیرانی، کتیبی کۆنفرانسی سافی هیرانی نهوای شیعر و چرای نیشتمان، ههولیر.
مه لای گهوره، مه لا محهمه دی جهلزهاده (۲۰۰۹)، تهفسیری کوردی له کهلامی خوداوهندی. ههولیر.
هه ژار، هه نبانه بۆرینه، (۱۳۷۴) سروش تههران.

به زمانی عهره بی:

ابن فارس، بن زکریا (۱۹۷۹) معجم مقایس اللغة، دار الفكر.
ابن منظور (؟)، لسان العرب، دار لسان العرب، بیروت.
البسیونی، محمود، (۱۸۹۱) تریبه الذوق الجمالی، دار المعارف.
السرچانی، د. راغب، (۹۰۰۲) ماذا قدم المسلمون للعالم، مؤسسة إقرأ للنشر والتوزيع، القاهرة.
السید احمد، د. عزت، (۳۱۰۲) الجمال وعلم الجمال، عمان الاردن.
صلیبا، د. جمیل، (۹۷۹۱) المعجم الفلسفي، دار الكتاب اللبناني.
عبود، حسین، (۴۸۹۱) الطبيعة في الشعر العراقي، رسالة ماجستير، كلية الاداب جامعة البصرة.
کرم، یوسف، (۹۵۹۱) الطبيعة وما بعد الطبيعة، دار المعارف.